

Vörösmarty könyvkiadási gyakorlatának néhány jellemzője

I.

A reformkori könyvkiadás milyen formái, változatai figyelhetők meg az időszak legjelentősebb alkotójának, Vörösmarty Mihálynak az életművében? Mennyiben érinti, van-e bármiféle lenyomata nemzeti költői státuszának a piaci, értékesítési viszonyokban, illetve könyvkiadás és életrajz kapcsolatának vizsgálata változtathat-e az eddigi, alapvetően az egyes művekre, politikai eseményekre, intézményrendszerre épülő, meghatározó pontjain nagyrészt máig Gyulai Pál 19. századi összefoglalására alapozódó életrajzi narratíván?¹

A kérdéskör szinte teljesen feldolgozatlan, a kritikai kiadás elszigetelt, gyakran a rögzítésre szorítózkodó adatokat közöl csupán a Vörösmarty-kötetek megjelenése kapcsán, szemlélete tulajdonképpen bibliográfiai jellegű. Az életmű kiterjedt szakirodalma sem figyel fel például arra a szembetűnő és irodalomtörténeti szempontból is értékelhető tényre, hogy már a kortársak által is a reformkor legnagyobb lírikusának tartott Vörösmartynak egyetlen önálló, csupán lírai műveket tartalmazó kötete, válogatása sem jelenik meg több mint harmincéves pályafutása során. Lírai műveit minden kiadásban más műfajokkal *együtt* jelenteti meg, s nem találunk adatot arra sem, hogy ezen a következetesnek látszó szerzői gyakorlaton kiadói vagy akár baráti felkérés próbált volna – piaci szempontokra, költői státuszára építő meggondolások alapján – változtatni. Mindez természetesen meghatározta, hogy az egyébként is szórványos kortárs kritika viszonyulása a gyűjteményes kötetek bírálatára, értékelésére, azaz mindig az egészre, mintegy az (addigi) életmű teljességére irányult. Erőteljesebb kifejezéssel azt mondhatjuk, hogy Vörösmarty mindig „klasszikusként”, lezárt szakaszokat bemutató, összegző korpusszal jelent meg az irodalmi térben, s ez még akkor is igaz, ha egy-egy műve, leginkább természetesen a *Szózat*, rendkívüli, a magyar irodalmi életben korábban példátlanul tekinthető ismertséget jelentett számára. Kiadói gyakorlatán a kortárs folyamatok, az irodalmi térben való jelenlétnek új, karakterisztikusan érzékelhető módosulásai sem változtattak: Petőfi – Vörösmartyhoz képest különösen – rövid pályafutása alatt sajtó és könyvkiadás korábban ismeretlen, rendkívül erős szimbiózisát teremtette meg, irodalmi sikere nyilvánvalóan ennek is köszönhető. Mint életművének ezekre a szempontokra is figyelő feldolgozása jelzi,

¹ A kérdéskör új, intézménytörténeti szempontú feldolgozása: SZILÁGYI Márton, *A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai: Vörösmarty társadalmi státuszáról*, ItK, 2015/1, 62–70.

Petőfinek egy-egy évben akár négy kötete is megjelent, köztük gyakran ciklust alkotó lírai anyaggal, ami az egységesség mellett határozott világképet is közvetített. Másrészt Petőfi gyűjteményes kötetei előszavakkal, értelmező lírai versekkel igyekeznek az aktualitás, a párbeszéd kontextusát megteremteni, belső fejlődési íveket felmutatni.²

Vörösmarty lírai műveket közlő, a műfajiság, s azon belül kronológiai felépítésű kötetei lényegében klasszicista kiadáselvet követnek, azaz mintha lírai munkássága nem került volna termékeny kapcsolatba ezekkel a tendenciákkal, s egy jóval korábbi, Berzsenyire, Virág Benedekre jellemző felfogást mutatnak. Holott, mint majd látjuk, az üzleti szempontokat pályája kezdetétől szem előtt tartotta, s már első megjelent kötetének, a *Zalán futásának* a kiadási és a bevételi költségeit pontosan rögzíti, barátaival folytatott levelezésének vissza-visszatérő témája a kötet eladásából befolyó haszon.³

Az előbbiekkal, vagyis a lírai életmű kiadói háttérre épülő publikálásáról elmondottakkal szemben szinte teljesen ellentétes Vörösmarty drámai munkáinak kiadás-története: drámai műveinek szinte *mindegyikét* igyekszik önállóan, a korai időszak kivételével akár a prenumerációt is mellőzve, saját költségén, illetve új kiadási formákat keresve kiadni. S ez annak ellenére válik az életműben folyamatos gyakorlattá, hogy néhány esettől eltekintve szerzőként, befektetőként tetemes anyagi veszteséget, évekig elhúzódó, megrekedő értékesítést kénytelen elszenvedni. Vörösmarty tanulótlára, később barátja, kéziratának másolója jegyezte fel, hogy Vörösmarty lakásában „az üres konyha egy részét saját költségén kiadott drámáinak el nem kelt példányai foglalták el”.⁴ Adatok hiányában ma már megítélhetetlen, hogy mekkora példányszámról van szó, de annyi kijelenthető, hogy a saját költségű kiadások tetemes, évekig halmozódó példányairól írt Sallay Imre.

Vörösmartynak szinte kizárólag a drámakiadásra koncentrált könyvpiaci jelenléte különösen szembetűnő az Akadémia, illetve a drámakiadás helyzetét a színházi bemutatóval járó ismertség, s az előadási jutalék létrejötte miatt alapvetően megváltoztató, a Pesti Magyar Színház megalapítása előtti időszakban. Az alábbiakban a két időszakot különválasztva tekintem át a drámák kiadásából levonható tanulságokat, s a színház megnyitója utáni időszakból, egyedi jellegük miatt, együtt tárgyalom Vörösmarty és Szigligeti Ede egy-egy bemutatott drámájának kiadástörténetét.

Önálló kötetben, előfizetőkön keresztül, a március 19-i József-napi vásárhoz igazodva jelenik meg Vörösmarty *Salamon király* című drámája 1827. február közepén, s maga az *Előfizetési Jelentés* felhívása is Pest vármegye november 15-i Lipót-napi „sokadalmához” kapcsolódik, mint azt az 1826. szeptember 4-én közzétett szöveg megfogalmazza: „Az előfizetés határnapja jövő [következő] Novemberi vásár.”⁵ Vagyis Vörösmarty, más szerzőkhöz hasonlóan, könyvpiaci szempontból a legfontosabb

² MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 48–75.

³ VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, s. a. r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András = VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei* (a továbbiakban: VMÖM) 4, Bp., Akadémiai, 1963, I, 355–361.

⁴ GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 124.

⁵ VMÖM 7, *A' belső háború, Salamon király, Hábador*, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1971, 332.

eseményhez, a pesti vásárokhöz igazodik. Az egy hétig, tíz napig tartó vásárok, különösen a nyári munkákat megelőző, illetve követő márciusi és novemberi alkalmak jelentőségét Kerényi Ferenc foglalta össze.⁶ Tanulmányából megtudható, hogy például Petőfi legtöbb kötete (*A helység kalapácsa*, *Versek 1842–1844*, *János vitéz*, *Szelelem gyöngyei*, *Versek 1844–1845* stb.) ugyancsak a vásári napokhoz igazodva kerül könyvpiaci forgalomba, de a sokadalmak nem csupán könyv-, hanem politikatörténeti jelentőségét mutatja, hogy az 1848-as forradalom kirobbanása előtt a *Nemzeti dal* is eredetileg a március 19-i József-napi vásár idejére tervezett, úgynevezett „reformlakomára” íródott március 13-án, s csak az események miatt vált a forradalom központi, szimbolikus szövegévé.⁷ Ez a típusú kiadási gyakorlat a terjesztés és a reklámozás változó, korszerűbb formái között is rendkívül sokáig fennmaradt, sőt a Nemzeti Színház megnyitása után a drámák színpadi bemutatójának időpontja is próbált igazodni a vásárnapok miatt megnövekedett közönség igényeihez.

Vörösmarty a *Salamon király* előfizetői felhívásában, hasonlóan a *Zalán futása* Jelentéséhez, a műfajnak a nemzeti irodalom kifejlődéséhez nyújtott nyelvi és kulturális jelentőségét emeli ki, szempontrendszerre rendkívül emelkedett: míg a dráma írója magával a művel, a vásárló a könyv megvételével járul hozzá a nemzeti kultúra kifejlődéséhez. Miután Vörösmarty kijelenti, hogy a dráma – Kölcsey értekezésére, a *Nemzeti hagyományok* zárlatára emlékeztető módon – a leghatásosabban fejezi ki „az emberi, de kivált nemzeti lelket”, rátér a korszakban erőteljes, a nyelv felvirágoztatására, „kifejlesztésre” irányuló szempontra, amelyen keresztül a szerző „szép pályát nyithat szép hangú nyelvének virágztatására”.⁸ Ez a piaci szempontokat háttérbe szorító, s elsősorban a műveltebb, a „nemzeti ügyért” áldozni tudó és akaró olvasókat kitüntetetten kezelő retorika akár azt is sugallhatná, hogy elsődlegesen a jómódú, sőt arisztokrata olvasókat kívánja elérni a kiadás, azonban a szokásos módon, a kötet végén megjelölt⁹ előfizetői névsor rendkívül vegyes, széles körre kiterjedő képet mutat. Míg az „előfizetést elfogadó Urak” nagyrészt Vörösmarty ismeretségi köréből (például volt tanítványai, „Perczel Sándor, Móricz és Miklós urfiak” vagy Klivényi Jakab, Czuczor Gergely stb.) kerülnek ki, illetve könyvkereskedéssel foglalkozó neveket találunk, a kötetre előfizetők már jelentős szóródást mutatnak társadalmi szempontból. Találunk közöttük „Posta Expeditor”-t, táblabírót, ügyvédeket, concipistát, azaz fogalmazót, számtisztet, egyetemi hallgatót, jegyzőt. Alighanem a *Zalán futása* jelentős irodalmi (tehát nem piaci-olvasói) sikerének, Toldy Ferenc erőteljes kanonizációs törekvéseinek¹⁰ tudható be, hogy Vörösmarty első drámakötetének kiadásakor egyedülálló

⁶ KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1837)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 11–13.

⁷ SZILÁGYI Márton, *A vers napja. Petőfi Sándor: Nemzeti dal*, It, 2015/3, 307–319.

⁸ VMÖM 7, i. m., 332.

⁹ *Uo.*, 335–344.

¹⁰ TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájáról*, Pesten, Eggenberger és Müller, 1827.

előfizetésgyűjtői összefogás figyelhető meg: az előfizetések száma 370–380 között mozgott, ami majdnem négyszerese a *Zalán futása* előfizetői számának, s a későbbi Vörösmarty-drámák kiadásakor megfigyelhető számot is többszörösen meghaladja. Mindez – hiszen az első drámakiadásról van szó – bizonyára alapvetően befolyásolhatta Vörösmartyt abban, hogy a későbbiekben is ezt műfajt preferálta könyvpiaci szempontból. Sajnos adatok, források nélkül nem tudjuk feldolgozni, sőt értelmezni sem igazán Toldy Ferencnek azt a Bajzához írott levelét, amely a nyomtatási kérdésekre tér ki.

Toldy 1827. március 13-án azt írja Bajzának, hogy a kötet az előzetesen kalkulált költségekhez képest többbe került, mégpedig a kiadó, Trattner Mátyás miatt: „Vörösmartynek a könyv sokba került, mert Trattner megcsalta”.¹¹ Annyi bizonyos, hogy a várt, tulajdonképpen írói pályáját, pesti megélhetését megalapozó összeg nem gyűlt össze, s ezt Vörösmarty későbbi életrajzi eseményei, illetve Sallay Imre már részben idézett visszaemlékezése is igazolja. Sallay a következőket írja a kötetkiadásról:

előfizetések meglehetősen számmal gyülekeztek ugyan, mindazonáltal a reménynek és a várakozásnak, melyeket e művet megelőző *Zalán futásának* közkedvességben lett részeltetése ébresztett az ifjú költőben, távolban sem felelhetek meg; az aprónként befolyt összeg a munka nyomtatására és minden kellékei kiállítására tökéletesen fölment. De nem is örvendhetett érdem szerinti kelendőségnek. E körülmény Vörösmartyt igen lehangolta, annyival inkább, mivel anyagi jobbléte fölségelésére a művéből méltóbb jutalmat s némi jövedelmet várt.¹²

Mindezzel együtt különösen figyelemre méltó, hogy Vörösmarty egész írói pályáján jelentős energiákat mozgósítva, a művek kiadásának-értékesítésének anyagi veszteségeit háttérbe szorítva kitartott drámaírói munkásságához kapcsolódó piaci magatartásánál. Sőt, minden jel szerint ez a műfaj volt az, amelyen keresztül kiegészítő jövedelmeit igyekezett megteremteni. További vizsgálatokat kívánna, hogy ebben a törekvésében mennyire volt jelen írotársának, barátjának, Kisfaludy Károlynak a példája. Kisfaludy életművében ugyanis a drámaírás, drámakiadás valóban meghatározóvá vált, drámáinak száma meghaladja a húszat, s volt olyan év (1820), hogy hat drámát is megjelentetett nyomtatásban. A 19. századi székesfehérvári színház legfontosabb szerzőjévé váló Kisfaludy példája mindenképpen meghatározó volt Vörösmarty számára, de arról nem tudunk, hogy darabjait megpróbálta volna bemutatni a fehérvári színpadon. Dráma és színházi előadás kapcsolatának megteremtése majd csak a Pesti Magyar Színház megnyitása után történik meg, de ekkor sem válik jellemzővé, hogy kifejezetten színpadra, előzetes felkérésre¹³ írta drámáit, bár ter-

¹¹ VMÖM 7, i. m., 344.

¹² *Uo.*

¹³ Természetesen kivételt jelent a színházi megnyitóra írott *Árpád ébredése*, de ebben az esetben valóban egyszeri alkalomról van szó.

mésztesen alkalmazkodik a színház közönségigényre épülő műfaji elvárásaihoz, s új törekvésként a vígjáték műfajában is próbát tesz.

A *Salamon király* megjelenését követően Vörösmarty már a következő év elejére tervezi, de a többszöri átdolgozás, s a felmerülő anyagi problémák miatt végül csak 1830 májusában teszi közzé *A' bujdosókat*. A *Salamon király* megjelentetéséhez még hozzá kell fűzni azt az életrajzi tény, hogy – a Vörösmarty-levelezéssel és a szakirodalommal egybehangzóan – az 1826–27-es év rendkívül erőteljes, a pesti letelepedést, az irodalmi élettel való közvetlen(ebb) kapcsolatot is veszélyeztető anyagi válságot hozott. Vörösmarty folyamatosan azt fontolgatta, hogy Fehérvárra költözik, ügyvédi munkát vállal megélhetésének biztosítására. A helyzetet végül – baráti közbenjárásra – a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői állása jelentette. A kiadó, Trattner Mátyás halála után az új tulajdonos, Károlyi István 1827 végén Vörösmartyt bízta meg a szerkesztői teendőkkal, s 1828-tól töltötte be a szerkesztői állást. Barátaival, főleg Bajzával és Toldyval folytatott levélváltásából kiderül, hogy így is rendkívül gyakran utazik el a „drága” Pestről Fehérvárra, Kiskeszibe, s a szerkesztői munka egy részét, a hivatali teendőket barátai végzik el helyette.

Bizonyára a *Salamon király* csalódást jelentő (tisztá) bevétele, s az elhúzódó értékesítés miatt *A' bujdosók* megjelentetésekor Vörösmarty szakít a korábbi, prenumerációra építő előfizetői formával, és új, korábban ismeretlen megjelentetési móddal kísérletezik: a kötet kiadásához 20 váltóforint értékű, két év után 4 forint kamatot hozó részvényeket (*actia*) bocsát ki, s a kötet – nyilván a 25%-os kereskedői hasznot kikerülendő – a könyv-árusági forgalomban sem jelenik meg ismereteink szerint, legalábbis Vörösmarty Stettner Györgyhez írott levele erre ad utasítást.¹⁴ Először kerül nyomtatandó Vörösmarty-kötet vidékre, Számmer Pál székesfehérvári nyomdájába. Meglátásom szerint ebben a személyes ismeretség mellett az anyagi megfontolások is fontos szerepet játszottak, hiszen a szerényebb technikai feltételekkel (például képek, metszetek nyomtatására nem is volt alkalmas a nyomda) dolgozó kiadónál olcsóbbá vált egy-egy kötet megjelentetése. *A' bujdosók* esetében ugyan fontos a budai vagy a pesti cenzúránál enyhébb engedélyeztetési folyamat, de nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Vörösmarty beadta volna a kéziratot akár a pesti, akár a budai cenzorhoz.

A' bujdosók actiákkal való megjelentetésének tervét Vörösmarty Bajzától veszi át, aki egy könyvsorozathoz, a *Külföldi Játékszín* megjelentetéséhez találja hosszú távon legalkalmasabbnak a részvényesi formát. A magyar könyvkiadás történetében ez az *első* alkalom, hogy egy könyv(sorozat) kiadását megkíséreljék részvényesi alapra helyezni. Az elgondolás lényege, hogy a részvényes (*actionarius*) a prenumerációhoz képest lényegesen nagyobb példányszám nyomtatását fizeti meg előre az *actia* megvásárlásával, s a hasznot vagy bizonyos várakozási idő után („az *actionarius* két vásárolva a munka megjelenése után vagy pénzét 4frt kamattal fogja visszakapni, vagy

¹⁴ Vörösmarty Mihály – Stettner Györgyhez, Pest, 1830. április 26. = VMÖM 17, VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése 1, 1816–1830*, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 269.

ha inkább akarandja pénz helyett példányokat 30 frt váltóig¹⁵) kapja meg, vagy maga is kereskedhet a könyv példányaival. A részvényesi forma feltételezhető előnye, hogy a nyomtatási költségeket figyelembe véve elegendő akár néhány részvényt (ez természetesen attól függ, egy részvényes hány részvényt vásárol) találni a kötet kiadásához,¹⁶ tehát a szervezési folyamat lényegesen lerövidülhet, viszont a kamatfizetési kötelezettség miatt új kockázati tényező, felelősségvállalás jelentkezik a kiadói oldalon. Vörösmarty barátja, Fábíán Gábor meg is jegyzi – s ebből a kiadás 400 pengőforintos költségére is tudunk következtetni –, hogy „Kontod [A' *bujdosók*] kijövetelének örvendek és ha módomban állana a' hozzá szükséges 20 actiát mind magamnak tartanám”, de aztán hozzáteszi, hogy „[e]nnyi tőlem nem kerül”,¹⁷ azaz természetesen nem tudja a kiadáshoz kibocsátott összes részvényt megvásárolni.

A kiadás, mivel tulajdonképpen üzleti szempontok alapján kerültek ki a részvényesek, a korábbi gyakorlatot is megváltoztatta: a műhöz nem íródott olyan előfizetői felhívás, amely a dráma – korábban megfigyelhető – kulturális jelentőségét, nemzeti vonatkozásait hangsúlyozta volna. Sajnos szinte semmilyen dokumentum nem maradt fenn az értékesítés részleteiről, a „két vásár” elmúltával esedékes kamat kifizetéséről, s hogy az elsőként alkalmazott részvényesi forma milyen előnyöket jelentett a hagyományos prenumerációhoz képest. A későbbi kiadások inkább azt mutatják, hogy nem bizonyult hosszú életűnek, kifizetődőnek, s Vörösmarty röviddel később, következő művénél visszatért az előfizetőkkel megszervezett, a pozsonyi országgyűlés és a már említett, pesti vásárok időpontjához igazodó terjesztéshez.

Még a remélt, számottevő anyagi sikert szintén nem hozó A' *bujdosók* megjelenésének évében, 1830 legvégén – 1827-es előzmények után – megkezdődik a *Csongor és Tünde* kiadásának előkészítése, a kiadás azonban már a következő év első hónapjaira helyeződik át. Mindez már az Akadémia működésének évében, Kisfaludy Károly halála után történik, amikor Vörösmarty elhunyt költőbarátja helyett a nyelvészeti osztály vezető helyére kerül: „Az Akadémia' tagjai ki vannak nevezve. A' Philológiára: Kisfaludy, Te és Schedel; s mivel Kisfaludy meghalt, már most 500 Convent frt. fizetéssel Te”¹⁸ – írja Vörösmartynak Stettner György 1830. november 22-én.

A félezres példányszámmal ugyancsak erőteljes üzleti megfontolásokat sejtető mű, a *Csongor és Tünde* előfizetési, terjesztési formáiról rendkívül keveset tudunk, maga az előfizetési felhívás példánya is csak a kritikai kiadás megjelenése után került elő Kerényi Ferenc jóvoltából. A kritikai kiadás jegyzetanyagát kiegészítendő, jómagam egyetlen, nem releváns, de a valós helyzettől bizonyára nem túl távol álló, mindenképpen megemlítenő kortárs adatot találtam egy későbbi vitaanyagban: Csató Pál 1838-as, Vörösmarty és a *Marót bán* színházi jutalmazásának megtámadása kapcsán írott cikke azzal érvel, hogy az eredeti drámák első három színházi

¹⁵ Vörösmarty Mihály – Horváth Ferenchez, Pest, 1830. február 1. = *Uo.*, 259.

¹⁶ Összesen húsz részvényt bocsátott ki Vörösmarty 20 pengőforintos áron.

¹⁷ VMÖM 8, A' *bujdosók: Színmű öt felvonásban (1830)*, s. a. r. FEHÉR Géza, Bp., Akadémiai, 1962, 365.

¹⁸ VMÖM 17, *i. m.*, 280.

előadásából kapott jutalék rendszere „emlékeztet arra az elenyészettnek hitt időre, amikor a Csongor és Tündérnek [sic!] 3 előfizetője volt”,¹⁹ s igazgatóként Bajza, íróként pedig Vörösmarty a harmincas évek második felének megváltozott könyvpiaci, intézményi viszonyait a húszas évek végéhez, az Akadémia előtti időkhöz tartják hasonlónak, ezért szorgalmazzák az írók anyagi támogatását. A mű, bár azt bizonyosan tudjuk, hogy az előfizetők gyűjtése megindult, sőt – baráti segítséggel – előfizetőket a pozsonyi országgyűlésen is próbáltak szerezni, előfizetői névsor nélkül jelenik meg, a nyomtatási költségek döntő részét a szerzőnek kellett állnia. S bár Csató ebben az időben már támadó, költői tekintélyét minden eszközzel leépíteni igyekvő viszonyban állt Vörösmartyval, ironikus megjegyzése bizonyára nem állt távol a valóságtól, s Vörösmarty – bár Csató vádjaira válaszolt – a *Csongor és Tündét* ért megjegyzésre nem tért ki. Pontos adataink ugyancsak nincsenek a dráma bevételeivel kapcsolatban, ám a (valószínűleg) rendkívül alacsony előfizetői szám alapos okot ad arra, hogy a művet ugyanúgy az üzleti veszteséget, elhúzódó értékesítési folyamatot mutató kötetek közé soroljuk, mint a korábban ismertetteket. Erre utal az is, hogy Vörösmarty akadémiai munkája mellett még 1832-ig vitte a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését is, vagyis a sokszor nyűgnek, elláthatatlan teendőnek érzett lapszerkesztés anyagi bevételeire szüksége volt a megélhetéshez; a *Csongor és Tünde* tehát nemigen járt számottevő haszonnal. A lapszerkesztésről való lemondás után pedig újra gondoskodnia kellett az elmaradt jövedelem pótlásáról: ez – a nem állandó, alkalmi bevételek mellett – két területen történik majd meg.

Vörösmarty 1832. augusztus 21-én írja alá Károlyi Istvánnal a szerződést munkáinak („apróbb versezetei”, a *Zalán futása* és kisebb epikus munkái, a drámák tehát nem) tíz évre szóló eladásáról. Az összeg megközelítőleg egy évi pesti megélhetésére elegendő, a kialkudott 1100 pengőforint (pft) kevesebb, mint akadémiai tiszteletdíja és szerkesztői jövedelme összesen. Ugyancsak ebben az évben, 1832-ben vállalja el Toldy Ferencsel a Magyar Tudós Társaság *Zsebszótára*, azaz a német–magyar, magyar–német szótár megírását. Az Akadémia gondozásában megjelenő, Toldy szorgalmazására és üzleti terve alapján íródott *Zsebszótár* jelentős „tisztá hasznot” hozott, a bevételből pedig az Akadémia és a szerzők egyaránt részesültek.²⁰ Ugyanez mondható el a *Vérnász* című dráma kiadásáról is: mivel a dráma 1833-ban elnyerte az intézmény drámai jutalmát (száz arany), a művet a következő évben meg is jelentetik az Akadémia kiadásában, s ebben az esetben is Vörösmartyt illette a tiszta haszon egy része. Az Akadémia által gondozott kiadásoknál a források szerint a bevétel harmada került kifizetésre a szerzőnek.²¹

¹⁹ VMÖM 10, *Drámák*, s. a. r. FEHÉR Géza, Bp., Akadémiai, 1971, V, 627.

²⁰ A *Zsebszótár* anyagi vonatkozásainak, tiszteletdíjainak áttekintése feldolgozásra vár, állításaimat az Akadémia kéziratos jegyzőkönyveire alapozom.

²¹ Erről szintén az akadémiai ülések kéziratos jegyzőkönyve (XXXIII.) a következőket írja: „levonván a Vérnász darabjából bekerült haszonból, mely 300 f 5 ½ kr. 10% vagyis 30 f 30 ½ kr a tiszta haszonnak, u.m. 274 f 35 kr-nak egy harmadát, ugymint 91 f 31 2/3 krt fizessen ki [Vörösmartynek az Akadémia].”

Az Akadémia, ha nem is teljes mértékben – hiszen mint láttuk szükségessé vált az addigi életmű egy jelentős részének viszonylag hosszú, tíz évre szóló, kizárólagos jogokat átadó könyvkiadói értékesítése –, de kétségtelenül meghatározó állomás Vörösmarty életében és munkásságában is. Hasonló, Vörösmarty életformájának egészére kiható változást ugyancsak gyűjteményes munkáinak hosszabb időre, könyvkiadói szerződéssel biztosított eladásakor rögzíthetünk: a Károlyi Istvánnal 1832-ben kötött szerződés 1843 elején járt le, s így lehetősége nyílt az életmű újraértékesítésére, beleértve az eltelt tíz év alatt írott műveket is. Munkáinak nyomtatási és kiadási jogát ezúttal Kilián György vásárolta meg nyolc évre, s Vörösmarty valamivel több mint ötévi akadémiai tiszteletdíját kapta meg az egyes kötetek megjelenéséhez kapcsolódó szakaszos fizetéssel. Ez a kiadás teremtette meg az 1843 májusában Csajághy Laurával kötött házasság anyagi hátterét. A szerződésben vállalt kötetek előkészítése, nyomdai átadása viszont több mint egy évet csúszott, az utolsó kötetek csak 1845-ben jelentek meg,²² ezért újabb gyűjteményes kiadásra Vörösmarty csak 1854-ben gondolhatott. Utolsó éveinek közismert anyagi nyomora, s az, hogy a pénztelenség miatt Pestet is el kellett hagynia, alighanem annak tudható be, hogy ezt követően – bár Heckenasttal tárgyalt az anyagi feltételekről – már nem sikerült új szerződést kötnie.

A fentiek azt mutatják, hogy Vörösmarty megélhetése, anyagi bevételei az akadémiai jutalmak, szerkesztői munka s egyéb mellett döntő mértékben a könyvkiadásra épültek, viszont tartósabb, valóban életformaváltást jelentő események kizárólag műveinek huzamosabb időre szóló értékesítésekor figyelhetőek meg. Az 1850-es években egy ilyen szerződés elmaradása korábbi életformájának végleges és visszafordíthatatlan módosulását okozta.

Óvatosan, hipotetikus jelleggel – s további, elsősorban az anyagi következményekre rákérdező vizsgálatokat igényelve, de a drámakiadások 1827–1831 közötti számát és az egyértelműen piaci szempontú törekvést is tekintve – megkockáztatható az a kijelentés, hogy nem kizárólag az irodalmi intézményrendszer hiánya okozhatta azt az életrajzban némileg túlhangsúlyozott momentumot, miszerint Vörösmarty 1827-ben az írói „hivatás” helyett az ügyvédi pályán való elhelyezkedést, illetve a Pestről a Fehérvárra való visszaköltözést fontolgatja, s ettől a szándékától csupán a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői állása tartja vissza. Az 1827–1831 közötti években három önálló drámakötet kiadására is sor kerül, de jelenlegi tudásunk szerint mindhárom kiadás kisebb-nagyobb anyagi veszteséggel zárul. Eltérő szervezési-kiadási fázisokban ugyan, de Vörösmarty egyik alkalommal sem várta ki a nyomtatáshoz, terjesztéshez elegendő előfizetői, illetve részvényesi számot. A kiadásokat saját megtakarításból, barátaitól kért kölcsönökből finanszírozta, azaz ha törekvéseit, megélhetését az irodalmi közeg kontextusában próbáljuk értelmezni, a későbbi akadémiai fizetésnél nagyobb állandó összeg állt rendelkezésére, azonban folyamatos drámakiadási-üzleti

²² A kiadás történetét összefoglalja: VMÖM 1, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960, 331–339.

törekvése hullámzó, s az egzisztenciális ellehetetlenülést is magában hordozó eseteket vont maga után. A tendencia azonban még a harmincas évek elején is fennállt: Vörösmarty első, a kiadási, nyomtatási, terjesztési jogokra vonatkozó, Trattner-Károlyi Istvánnal 1832 augusztusában, tíz év időtartamra kötött, *Munkái* három kötetére vonatkozó szerződése nem közöl drámai műveket, az első kötet lírai munkáit, a második és a harmadik pedig eposzi költeményeit tartalmazza. A fennmaradt szerződés²³ alapján egyébként feltűnő, hogy az epikus munkák (a *Zalán futása* és a kisebb epikus művek) köteteiért Károlyi egyaránt ötszörös árat fizetett a lírai kötethez képest – mindez valamelyest érzékelteti az utóbbi műfaj piaci értékét is.

A drámák kiadástörténetében a Pesti Magyar Színház létrejötte hoz alapvető változást: az intézmény a drámák színpadi adaptációján keresztül átformálja, s újszerű, rendkívül érzékeny kapcsolatot teremt a műfaj és a könyvkiadás viszonylatában. Vörösmarty ezzel összefüggő tudatosságát mutatja, hogy 1837. december végén az ő javaslatára, még a színháznak a Pest vármegyei választmányi-részvényesi működése idején, Bajza igazgatása alatt elfogadják, hogy a drámai művek *első három* bemutatója után a tiszta haszonból arányos jutalékban részesüljön a szerző:

Minden új eredeti színdarab melly a' pesti színpadon leendő előadás végett nyújtatik be az igazgatóhoz, egy e' végre kinevezett választmány által szigoruan megvizsgálatván, ha hatást [sikert] ígér, előadása meghatározatik, 's ekkor az író az előadási tiszta haszonból egy egész bevételt nyer, illy felosztással: Az első előadásból 1/5, a' másodikból 2/5, a' harmadikból ismét 2/5 része fizettetik ki a' tiszta haszonnak.²⁴

Látható, hogy a színházi előadás lehetősége anyagilag is érdekeltté tette a szerzőt drámájának színházi benyújtására, s a bemutató jelentős haszonnal is járhatott. Mindez egyébként fokozta a színházi vezetés és a részvényes választmány közötti, már kezdetől, a színház megnyitásakor is érzékelhető feszültséget: Bajza és Vörösmarty – főleg a nemzeti-irodalmi nyelv „csinosítása” miatt – elsősorban a prózai darabok dominanciáját próbálták elérni a bemutatandó darabok között, azonban a választmány az előkelőbb, fizetőképesebb, az alkalmi nézők mellett a bérletet váltó közönséget a színházba vonzó zenés rendezéseket, főképp az operaelőadásokat²⁵ preferálta, annak ellenére, hogy a színház a nyitás után még nem rendelkezett ehhez megfelelő zenekari kísérettel, énekesi gárdával, s megteremtésük tetemes anyagi teherrel járt. Azonban, ha már megjelent mű bemutatása került sorra, a jutalék – beleértve akár a második vagy a harmadik előadást is – nem illette meg a szerzőt.

²³ Uo., 315–316.

²⁴ VMÖM 14, i. m., 512.

²⁵ A téma legkiválóbb feldolgozása: KERÉNYI Ferenc, *Az operaháború: Egy színháztörténeti jelenség komplex leírása*, Színháztudományi Szemle, 1978/1, 107–142.

Az új kontextus, egy színházi előadás sikere jelentősen befolyásolta a nyomtatott mű eladható példányszámát, színpadi bukás esetén viszont a mű könyvformátumban való megjelentetése (legalábbis az előadáshoz közeli időben) szinte értelmét veszti. A műsorpolitikai feszültségek háttérében üzleti és kulturális megfontolások kerülnek szembe, s mind az irodalom-, mind a színháztörténeti szakirodalom erőteljesebben érzékelteti az utóbbi háttérbe kerülését, holott nyilvánvaló, hogy a prózai darabok erőltetése esetén maga a színház működése került volna veszélybe, sőt: a Pesti Magyar Színház alig több mint kétéves működése alatt ez végbe is ment. A veszteséges intézményt az állam vette át, anyagi háttéréről az országgyűlés gondoskodott a továbbiakban. A feszültségek Bajza rendkívül korai, kikényszerített lemondásához vezettek, s később pereskedésig, a közönség előtti sajtóvitáig fajult az ellentét a vezetőség és az Athenaeum szerkesztői között. Kerényi Ferenc így foglalja össze a kialakult helyzetet: „A választmány anyagi érdekeltségét, a színészet önellátását az internacionális formanyelvű operajátszás révén reméli elsősorban megvalósítani. A két nézet, a liberális-nevelő színház eszméje és a szórakoztató játékszín törekvései (politikai, esztétikai, személyes indítékokkal összekapcsolódva) az ún. operaháborúban válnak éles viták forrásává, Bajza mihamarabbi lemondását és az egymást gyakran váltó választmányi igazgatók kormányzását eredményezve.”²⁶ A Kerényi Ferenc által említett, személyeskedésig fajuló vitáknak Vörösmarty is célpontja, a másik oldalról viszont szerzőként is érintve aktív, vitacikkekben megnyilvánuló részese volt.

A kezdeti időszak szimptomatikusnak tekinthető szerzői gyakorlata azt mutatja, hogy a művet az előadásokat követően, s még az előadásoknak a könyvpiaci *hatása* idején kellett megjelentetni, ügyelve arra, hogy lehetőség szerint közben mindhárom előadás részesedését is megkapja a szerző. Természetesen mindez, hiszen az első és a harmadik előadás között többnyire rövid, egy-két hónapnyi idő telt el, a nyomtatáshoz szükséges összegnek a prenumeráció gyakorlatához (vidéki előfizetők, helyi felhívások stb.) képest sokkal *gyorsabb* megteremtését követelte meg, vagy a szerzőnek magának kellett rendelkeznie befektethető összeggel. (Ezt egyébként – elviekben és kockázatos módon – a bemutatókért kapott jutalék is biztosíthatta, bár a jutalék kifizetésének ütemezéséről nem ismerek adatot.) Bizonyára ez az új helyzet indokolta, hogy a színház kezdeti honorálási rendszerében *elsőként* előadott és szinte azzal párhuzamosan megjelentetett két dráma, Vörösmarty *Marót bán* és Szigligeti Ede *Gyászvitézek* című munkája deklaráltan is újszerű kiadási formát kapnak, illetve megjelenési módjuk a szerzői jog kérdéséhez is érdekes adalékul szolgálnak. Főleg Szigligeti esetében lesz feltűnő, hogy a megjelent mű a paratextusok szintjén is milyen erőteljesen kötődik a színházi kontextushoz, jelöli a bemutató idejét, s a szerepeket játszó színészek nevét is közli a kiadásban, holott ennek semmi jelentősége nincs egy olvasásra szánt kiadás esetében. Az alábbiakban ennek a kérdéskörnek a főbb vonalait tekintem át Vörösmarty és Szigligeti említett műveivel összefüggésben.

²⁶ KERÉNYI Ferenc, *A radikális színházprogram és a közönség a Pesti Magyar Színházban (1838–1840)*, It, 1976/8, 166.

II.

A kritikai kiadás jegyzetanyaga szerint a *Marót bán* megjelentetésével Vörösmarty „400–500 forint bevételhez juthatott, feltéve, hogy a rendelők nem maradtak adósok [adósak] a szerzőnek”.²⁷ A megadott összeg bizonyosan téves, s elsősorban nem annak nagysága, hanem a kalkuláció hagyományos előfizetői sémát alkalmazó logikája miatt, s ezért azt a folyamatot sem teszi láthatóvá, hogy a kiadás szervezője, Bajza által közzétett szöveg szerint hasonló könyvmegjelentetésben „még egy hazai író sem részesült” – Vörösmartyt „jutalmazza” először ez a „megtiszteltetés”.²⁸ A kiadás módja, író és közönség ilyen jellegű, kiemelt figyelmet mutató kapcsolata bizonyára ösztönzőleg hatott Vörösmarty *Újabb munkái*²⁹ önálló megjelentetésére, de hatása nem elhanyagolható kiindulási alapot ad egy kevésbé ismert, Vörösmartynek a magyarországi könyvkiadással és -kereskedéssel foglalkozó elméleti munkájához, illetve a Nemzeti Kör elé terjesztett, Petőfi 1844-es kötetének kiadására vonatkozó tervezetéhez³⁰ – ezért is érdemes hosszabban idézni a szöveget.

A Jelenkor 1838. június 13-án, alig három héttel a *Marót bán* második színházi bemutatója után számol be a mű megjelentetésének híreről:

Vörösmarty Mihál koszorús költőnket olly *megtiszteltetés* jutalmazza az irói rögös pályán tett fáradozásáért, minőben még egy hazai író sem részesült, 's minőre a' most élők közt ő egyike a' legérdemesbeknek. Néhány buzgó tisztelője nemzeti literaturánknak ugyanis Pesten aláírási ivet nyita meg, olly szándékkal, hogy a' begyüendő pénzből Vörösmartynek legközelebb nemzeti színházunkban *kétszer* ismételve eljátszott »Marót bán« czimű eredeti szomorujátékát *kinyomatják*, 's valamennyi példányt árultatás végett a' szerzőnek *ajándékozandják*, mint csekély jelét azon méltánynak, mellyel érdemei iránt viseltetnek. Alig juta keringésre az aláírási ív, 's a' vetélkedve aláíróktól azonnal összegyűlt az érintett szomorujáték *díszes* kiadására megkívántató mennyiség. E' szerint a' munka legközelebb sajtó alá kerülend. A' kiadásra felügyelést, az *aláírók kérelmére* Bajza József volt szíves elvállalni. – Szép buzdítás, nemcsak a' megtiszteltnek, hanem *minden hazai írónak*, a' választott pályán lelkesen haladásra.³¹

²⁷ VMÖM 10, i. m., 593.

²⁸ Jelenkor, 1838/47, Pest, június 13, 185. (A címlapon közölt, *Vörösmarty megtiszteltetése* című írás fölött szerepel a Bajza igazgatósági lemondásáról és Szentkirályi Móricz megválasztásáról szóló hír.)

²⁹ Az *Újabb munkái* kiadástörténetét egy korábbi tanulmányomban részletesen feldolgoztam: GERE Zsolt, *Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez*, Irodalomismeret, 2019/4, 4–39.

³⁰ VÖRÖSMARTY Mihály, *Javaslat szépirodalmi könyvkiadóvállalkozás alapítására* = VMÖM 16, *Publicisztikai írások: Akadémiai és Kisfaludy-Társasági iratok*, s. a. r. SOLT Andor, FEHÉR Géza, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1977, 474–477.

³¹ Jelenkor, 1838/47, Pest, június 13, 185. (kiemelés tőlem)

A kiemelt szövegrészek szerint a nemzeti irodalom és Vörösmarty „buzgó tisztelői” nem előfizetőknek, hanem – nyilván a szerző beleegyezésével, s nyelvi szempontból jogi értelemben is – átmenetileg a mű *kiadójának* minősülnek, akik a kiadás teljes megszervezése és finanszírozása után, kötelező ellenszolgáltatás nélkül, a terjesztési jogokat, s az abból befolyó anyagi hasznot mintegy a szerzőnek „ajándékozzák”.³² Bajza a kiadáshoz csatolt *Végszóban*, mint akit a „nemzeti” irodalom tisztelői a kötet „nyomtatási gondjaival megbízni szíveskedtek”, felhatalmazás nélkül ugyan, de a közönség erkölcsi elismerésének reményében és igényével, csatolja a kiadást megvalósító 134 „*műbarátnak*” a nevét. Fontos kiemelni: a prenumerációval megjelent kötetek is közölnek előfizetői névsort, azonban ennek itt más a funkciója: a rögzítés erkölcsi, hazafias okok miatt történik, a *műbarát* pedig – szemben az előfizetővel – nem jogi fogalom. Bajza a szöveg retorikája szerint a felkérés és az elvégzett szerkesztői feladat által válik, mintegy a végponton, az irodalmat önzetlenül, áldozatosan támogató „*műbarátok*” körének tagjává. Az esetet akár az írói támogatás speciális formájának is tekinthetnénk, azonban áttekintve a megjelentetés körülményeit és Bajza szerepvállalását, más tényezőt, a színházi vezetés és a szerző közötti feszültséget is figyelembe kell vennünk.³³

Lényeges, hogy a prenumeráció alkalmával közölt névsorokkal szemben a *Marót bán* esetében nem tudjuk megmondani, hogy a *Végszóban* felsorolt személyek *mekkora* összeggel járultak hozzá a kiadáshoz – hiszen támogatókról, „buzdítókról” van szó –, s mindez hogyan aránylik a mű nyomtatási, terjesztési költségeihez. A kötet nyomdai szerződésének, illetve az összegeket rögzítő aláírási ívnek a hiányában még közelítő tételt sem érdemes adni, csupán azt valószínűsíthetjük, hogy az bizonyára lényegesen meghaladta a kiadás tényleges költségeit. Mindezt alátámasztja a két hónappal később, 1838. augusztus 22-én szintén a Jelenkorban közzétett híradás, amely Szigligeti Ede *Gyászvitézek* című drámai művének Vörösmarty munkájával azonos, aláírási ívekkel történő megjelentetéséről számol be. A Jelenkor híradása ezúttal valamivel részletesebb magyarázattal szolgál, mint Vörösmarty esetében, illetve a kiadás – valószínűleg maga Szigligeti – az adományozók névsora mellett közli majd az *adományozott összegeket* is.

A Jelenkor névtelen szerzője kiemeli, hogy Vörösmarty művének sikeres példája után az „aláírás végett keringett iv csakhamar annyira megtelt, hogy az igen csinos kiadás költségén kívül még *nem megvetendő* mennyiség is juta *tiszteletdíj*ul e’ munkás fiatal írónak”.³⁴ A beszámoló alapján „három féle nyereség” vezérli a kezdeményezést:

³² A kérdés eldöntéséhez fontos lenne tudni, hogy ki kötött szerződést a nyomdával a mű megjelentetésére, illetve hogy megjelenik-e a szerző jogi értelemben vett személyként ebben a folyamatban. Az Egyetemi Nyomdával kötött szerződés viszont vagy elveszett vagy lappang.

³³ A dráma megjelentetésének körülményei számos ponton kapcsolhatóak az 1837-ben alakuló, később egyesületté váló *Kör (irodalom és művészet barátainak egyesülete)* törekvéseihez, a Bajza által közölt adományozók névsora viszont nem mutat elég egyértelmű átfedést ahhoz, hogy kizárólagosan a *Körhöz* kapcsoljuk a kiadást. A kérdés további vizsgálatot érdemelne.

³⁴ Jelenkor, 1838/67, Pest, augusztus 22, 265.

az író „némi jutalmát látja” munkájának, a közönség hozzájuthat a műhöz, az aláírók pedig azon túl, hogy a magyar dráma és nyelv „előmozdítói” lesznek, a könyvből kapott „*egyinyen* [sic!] példány [...] *majd* egészen kifizeti azon csekély mennyiséget, mellyet a’ szép czélra áldozának”.³⁵ Szigligeti a kötet végén közli azoknak a *Névsorát*, akik „e munka közrebocsátását aláírás útján eszközölték”.³⁶

Bár mind a nyelvhasználat, mind az adományozott összegek közzététele a prenumeráció mintáját idézi (szemben Bajza tudatosabb, a helyzethez igazodó, az *előfizetők* fogalmát kerülő megfogalmazásával), pontos adatokat kapunk a befolyt összegről, illetve annak megoszlásáról. Szigligeti művének megjelentetését – szemben Vörösmarty 134 támogatójával! – 88-an tették lehetővé, s az 1 pengőforint kereskedelmi áron megjelenő kötetre a következő összegeket fizették ki: egy forintot negyvenhatan, kettőt tizenkilencen, hármat heten, négyet ketten, ötöt tizenketten, nyolc és tíz pengőforintot pedig egy-egy aláíró.³⁷ Az aláíróknak tehát valamivel több mint a fele a hagyományos előfizetői logikát követ(het)te, az adomány összege megegyezik az „ajándékként” kapott kötet piaci árával, viszont jelentős azoknak a száma is, akik lényegesen nagyobb, többszörös összeggel járultak hozzá a kiadáshoz. A Jelenkor már idézett megállapítása szerint a szerző „nem megvetendő” *tiszteletdíj*hoz jutott a nyomdai költségek levonása után, s őt illette meg az ajándékkötetek után maradó példányok értékesítéséből származó haszon is.

Szigligeti művének példája, bár a *Gyászvitézek* esetében nem ismerjük a megjelent példányszámot, arra enged következtetni, hogy a *Marót bán* 134 aláírója a mű nyomdai költségeinél lényegesen nagyobb összeget jelentett Vörösmartynak, s legalább ilyen fontos, hogy az összeg a kezdeményezéshez képest rövid idő, mintegy két hónap alatt, magas létszámú aláíróval gyűlt össze. A „látványos” sikerhez hozzá kell tenni, hogy a kezdeményezés viszont szorosan kapcsolódott a színházi előadás kulturális kontextusához, bemutatott színdarabok válnak kötetben olvasható szöveggé. Mindez különösen egyértelmű Szigligeti esetében, aki igyekszik ebből a színházi kontextusból a kötetbe is minél többet átmenteni: a darab szereplőinek felsorolásával együtt, a színlapokkal *megegyező* módon, közli a szerepeket játszó (az aláírók között is teljes számmal rögzített!) *színészek* nevét, a címlapon az első előadás helyét és idejét, vagyis a kiadás mintegy írásos lenyomatát, visszaidézhető *emlékjelét* próbálja adni az előadásnak. Vörösmarty kötetében ezek a közvetlenül a színházra utaló jegyek a nyomtatásban nem jelennek meg, semmi nem utal a bemutatóra, s az aláírók között sem találunk senkit a darabot előadó színészek közül. Mindkét kiadásról megtudjuk, hogy az aláírási ívet kizárólag Pesten tették közé („keringett”), s nincs szó olyan szélesebb körű terjesztésről, mint egy hagyományos kiadásnál, s ezt a már említett, a harmadik előadáshoz igazított megjelentetés sem tette volna lehetővé. Vörösmarty esetében nincs róla adatunk, de Szigligeti

³⁵ Uo.

³⁶ SZIGLIGETI Ede, *Gyászvitézek*, Pesten, Fűskúti Landerer Lajosnál, 1838, [101–104.]

³⁷ Uo.

művéről az is tudható, hogy a kötetet a színház pénztárában³⁸ is meg lehetett vásárolni, ami nyilván óriási előnyt jelentett az eladás szempontjából, hiszen a célközönséggel való közvetlen kapcsolat teremtődött meg.

A két kötet terjedelme és formátuma (8^r) pontosan megegyezik (a *Gyászvitézek* 102+2 lap névsor, a *Marót bán* 100+4 lap névsor, 6³/₄ ív a *Végszóval*), s bár más a kiadó, illetve nem tudjuk a *Gyászvitézek* példányszámát, a kiadásra összegyűlt 191 forintból a cikk szerint, mint már idéztem, „tiszteletdíj” is jelentékeny összeg maradt a szerzőnek. Mivel az aláírási íveken, szemben a prenumerációval megjelenő köteteknél, nem kellett feltüntetni a nyomdai jellemzőket (papír minősége, oldalszám, képek stb.), más piaci lehetőségeket is lehetett érvényesíteni: a *Marót bán* fűzött és fűzetlen példányban is megjelent, előbbi – akárcsak a *Gyászvitézek* – 1 forintért, utóbbi pedig 48 krajcárért volt megvásárolható, bár elég valószínűtlen, hogy valaki ennyit adományozott volna a megjelentetéshez, sőt az aláírási ív csakis „díszes” példányokat említett. Az ajándékkötetek után maradó, valamivel több mint hatszáz példány értékesítésének lefolyásáról semmilyen adatunk nincs, s még ha (némi kétellyel) el is fogadjuk az *egyetlen* forrásra, Sárosy Gyula 1839. március 10-én kelt levelére alapozott piaci sikerességet,³⁹ az 1838 augusztusában megjelent kötetnek legfeljebb a következő évre, 1839-re is átnyúló, szakaszos és elaprózódó bevételként való rögzítése tekinthető reálisnak.

A két mű megjelentetésének időpontja rendkívül szorosan kötődik a színházi bemutatóhoz: a *Marót bán*t először 1838. május 19-én, másodszor május 23-án játsszák, s mint idéztem, június 13-án már arról számol be a *Jelenkor*, hogy a munka hamarosan megjelenik. Szigligeti drámáját először június 8-án adják a Pesti Magyar Színházban, ezt követi nem sokkal később, június 19-én a második, s az augusztus 23-i harmadik színrevitelt megelőző napon, augusztus 22-én számol be róla a *Jelenkor*, hogy a Vörösmarty-kiadás példáját követve hamar összegyűlt a kiadáshoz, sőt még némi szerzői „tiszteletdíjhoz” is elegendő összeg.

A két kiadás tulajdonképpen példátlan sikertörténetnek is tekinthető: hetek alatt, nagyrészt ugyanabban a kulturális közegben, a színházi előadáshoz kapcsolódva sikerül két eredeti magyar dráma kiadásához támogatókat gyűjteni. A megjelentetési forma ennek ellenére a két kötet után elhalt. A hazafias gesztus mögött látszólag alig lehet érzékelni azt a színházpolitikai vitát, amely a vármegyei részvényesek és az első igazgató, Bajza között kezdődött, s lényegében az 1840-es évek közepéig elhúzódott, annak ellenére, hogy fontos cezúrának, nyugvópontnak tekinthető a színház 1840-es állami intézménnyé alakulása.

³⁸ „A’ darab igen csinos kiadásban, melly valóban díszére válik Landerer könyvműhelyének, a’ színházi pénztárnál egy pgő forinton mindenkor megszerezhető” *Jelenkor*, 1838/68, Pest, augusztus 25.

³⁹ „egy 1839-ből fennmaradt levél szól a kiadás hatásáról. Sárosy Gyula ismeretlenül fordul a költőhöz [...]: »A’ napokban bizonyos helybeli hölgyek’ körében Kegyednek Marót bánját felolvasnom szerencsémül jutván, a’ remek mű előttök olly tetszést aratott, hogy felszólítatnám, azt több példányban, ’s egyenesen Kegyedhez intézendő soraimnál fogva meghozatnom«”. *VMÖM* 10, *i. m.*, 593. (Sárosy a levélben tíz példányt rendel a kötetből.)

Az eredeti magyar drámát, prózai darabokat előtérbe helyező Bajza a feszültségek miatt 1838. június elsején mond le az igazgatói posztról, s ebben a köztes helyzetben (még az ő igazgatása alatt megy végbe a *Marót bán* rendezése, s a darab kétszeri bemutatója) vállalja el a felkérést (a Jelenkor alig két héttel későbbi szövege szerint) a mű kiadására. Nehéz megítélni, hiszen a bevételek alapján a kritikai kiadás mindkét előadást sikeresnek ítéli, hogy gazdasági megfontolások miatt, részvényesi nyomásra (Csató Pál és mások mellett a későbbi részvényes-igazgató, Nyáry Pál is rendkívül elítélően ír a darabról) vagy személyes okokból, de a *Marót bán* a még szerzői nyereséget jelentő *harmadik* bemutatóját hosszabb időre (1838. szeptember) elhalasztják.⁴⁰ A Jelenkor névtelen cikke viszont – az irodalomtörténeti elsőség, Vörösmarty tisztelői, a magyar irodalom buzgó barátai stb. – mintha mindenben Bajza irodalom- és színházzszemléletét tükröznék, azaz véleményem szerint alapos indokkal kereshetjük őt magát a könyvkiadás megszervezésének hátterében.

A prenumeráció és az írói támogatás hagyományos formái kerülnek lényegében újszerű keretbe, képlékeny narratívába, s igazodnak az aktuális, burkoltan konfrontatív célokhoz. Ennél is fontosabbnak vélem, hogy a Jelenkorban közölt szöveg retorikája, érvelése – mint erre már részben ki is tértem – igyekszik jogi szempontból határozottan elválasztani a szerzőt és a művet: Vörösmarty egyetlen alkalommal sem jelenik meg cselekvőként; a híradás egyszerűen átsiklik az olyan problémákon, mint például az, hogy tisztelői hogyan jutottak a kéziratához, átruházta-e a szerzői jogokat Vörösmarty és Szigligeti, történt-e erről megegyezés közöttük? *A tisztelet* – még ha csupán erkölcsi, s nem anyagi haszon származik is belőle, hiszen a „kiadók” a szerzőnek „ajándékozzák” a nyomtatott példányokat, illetve Szigligeti esetében a kapott, költségeiket piaci szempontból csak majdnem fedező „ingyen példánnyal” beérik – *feljogosít-e a kiadásra?* A vázolt kiadási konstrukció mindemellett legfontosabb kérdése, hogy a kötet szerzői kiadásnak számít-e vagy sem, s ezáltal milyen viszonyba kerül a színház azon szabályzatával, miszerint, ha a szerző a bemutatók előtt megjelenteti a művet, elesik a jutaléktól. A színházigazgatói vezetésről lemondó Bajzának volt-e tudomása arról, hogy az első két előadás után úgy dönt az új vezetés, hogy hosszabb időre leveszik a *Marót bán*t a színpadról, azaz egy szoroson megtervezett, a bemutatókhoz a hármas bevétel reményében is kötődő kiadás ezzel elesik a bemutató után járó harmadik részlettől?

A későbbi események azt mutatják, hogy Vörösmarty nem szerzői kiadásnak tekintette a kötetet, s igényt tartott volna a bevételre, de az új vezetés ezt nem ismerte el. Ezt a felfogását mutatja az is, hogy a jutalék rendszerét módosító, második, 1842-ben megjelenő új szabályozás vitájában is sérelemmel teszi szóvá, hogy elesett a harmadik előadás után járó jutaléktól.

⁴⁰ A Szigligeti-dráma második előadásáról tudjuk, hogy nem aratott sikert, ennek ellenére a vezetőség vállalja a harmadik előadást is, szemben Vörösmarty sikeresnek minősülő drámájával, amit ennek ellenére levettek a műsorról: „Szigligetinek »Gyászvitézek« című drámája 2ik előadatását e' héten kevés néző tekinté meg.” Jelenkor, 1838/50, Pest, június 23.

III.

Milyen konklúziókat vonhatunk le az eddigiekben elmondottakból Vörösmarty könyvkiadási gyakorlatára, s ami lényegesebb: milyen életrajzi, irodalomtörténeti következtetések adódhatnak ezekből a látszólag távoli, szépirodalmi szövegeken kívüli kontextusokból? Gyulai Pál óta hangoztatott vélemény, hogy Vörösmarty rosszul gazdálkodott, csekély jövedelmét – részben életformája miatt – rosszul osztotta be, ezért folyamatosan anyagi gondok között élt.⁴¹ Mindezt visszaigazolja az áttekintett anyag, hiszen veszteséggel járó kiadások sorát lehet említeni az életműből. Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy a Vörösmarty-művek megjelentetésének kiadási tapasztalatai természetesen beépülnek a kérdéskörrel írott elméleti munkájába, illetve elfogadásra, bevezetésre kerülő javaslatába, s ezért érdemes a folyamatokat ilyen módon, egységben is látni. Másrészt megállapítható, hogy Vörösmarty már az 1820-as években rendelkezett befektethető, a remélt haszon függvényében mozgósítható pénzzel, még ha minimális összegről van is szó.

A Pesti Magyar Színház kapcsán már volt szó drámakiadás és színházi előadás írói jövedelmeinek a kérdéséről, s hogy hosszú ideig Vörösmarty javaslatai határozták meg a hármast jutalék rendszerét. Ugyancsak fontos Vörösmartynak – Toldy Ferencsel együtt – a szerzői jog kérdéséhez való elméleti-gyakorlati hozzájárulása.⁴² Az életműnek ez a része viszont jól feldolgozott, s nem is tartozik hozzá szorosan a gondolatmenetemhez.

Sajnálatosnak tartom azonban, hogy nem kerül be a szakirodalmi gondolkodásba Vörösmartynak egy, a könyvkiadást, s főleg a fiatal, pályakezdő írók könyvkiadásának támogatását a középpontba helyező tanulmánya. Az írás – *Javaslat szépirodalmi könyvkiadóvállalkozás alapítására* – a Kisfaludy Társasági iratok közé sorolódott be a kritikai kiadásban, de a jegyzetanyag csupán néhány, tulajdonképpen ötletszerűnek tekinthető sort ír a szöveghez, miszerint házassága miatt Vörösmarty „igyekezett megszabadulni anyagi gondjaitól, s ettől a könyvkiadói vállalkozástól remélt némi bevételt”.⁴³ A kijelentés nem számol azzal, hogy Vörösmarty 1843 májusában adja el összes műveinek kiadási jogát, a kortárs feljegyzések szerint is „igen előnyösen”, másrészt – ebből következően – nem is állt rendelkezésére olyan mennyiségű új szöveg, ami lehetővé tette volna, hogy saját kiadást tervezzen. De azt hiszem, az állítás más szempontból is cáfolható: a vállalkozás könyvsorozatban – közönség és író nem ad hoc jellegű, hanem folyamatosan fenntartott kapcsolatában – gondolkodik, s koncepciója szerint a minőség és a piaci igények kényes egyensúlya alapján egy tőkével

⁴¹ Ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg SZALISZNYÓ Lilla, *Pennával teremtett egzisztencia: Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között*, ItK, 2012/2, 189–209.

⁴² VISZOTA Gyula, *Vörösmarty véleménye az írói tulajdonjogról és a titkos szavazásról*, Akadémia Értesítő, 1912/6–7, 400–406; LEGEZA Dénes, „Egyszer mindenkorra és örökáron”: *A szerzői jog és forgalomképessége Magyarországon a reformkortól 1952-ig*, PhD Disszertáció, Szeged, 2017.

⁴³ VMÖM 16, i. m., 802.

rendelkező, állandó bíráló bizottság döntene a benyújtott kötetek megjelentetéséről, lehetséges terjedelméről, a piaci viszonyoknál némileg alacsonyabb áráról. Az írásnak nincs személyes, saját kötetek kiadására vonatkozó utalása, általánosságban keresi a kapcsolatot író és közönség között: Vörösmarty a kortárs irodalom tekintélyes szerzőjeként szeretne változtatni a pályakezdők helyzetén.

A tervezet szerint a legfontosabb feladat kapcsolatot találni „írók s olvasók között”, s ha a két pólus között „idegenség vagy hanyagság helyett élénkebb viszony, szorosabb szövetség köttetik”, mindez javítani fog a jelen, különösen a szépirodalom „legpangóbb” állapotán. Vörösmarty szerint (s ez dokumentumokkal is igazolható)⁴⁴ az akadémiai támogatás megoldatlan Magyarországon, s ezért nem tud átfogó segítséget nyújtani a szépirodalmi művek kiadásához. A könyvkiadás pedig csak egy szűkebb, s nem is a „legmagyarabb”⁴⁵ közönséggel állnak kapcsolatban, az eladható példányszám nem tud annyi hasznot hozni, hogy író és kiadó is kölcsönösen elégedett lehessen a megosztott bevétellel. A vállalkozás kiinduló pontján egy bíráló bizottság áll, amely dönt a kiadásra érdemes művekről, majd könyvsorozatot indítanak el, a vidéki „ügybarátok” segítségével pedig folyamatossá válik a kiadások megszervezése. Vörösmarty tervezete szerint a vállalkozás a szervezők számára nem járna anyagi haszonnal, azonban a vállalkozás biztosítani tudná egy-egy író pályakezdését.

Mivel a tervezet nem jelent meg nyomtatásban, s létrejöttének ideje is bizonytalan, csak a későbbi irodalomtörténeti kapcsolódáson keresztül tudunk hipotézist megfogalmazni a tervezetről: az írás tulajdonképpen előzménye a városi polgárokból, értelmiségiekből álló, a nemzeti irodalom és művészet támogatását célul kitűző Nemzeti Kör által, Vörösmarty javaslatára és vezetésével, 1844-ben megkezdett könyvkiadási programnak. A Nemzeti Kör tagjainak száma ekkor már meghaladta a 250-et, s a reformkor legkiválóbb művészeit, íróit (Bajza József, Fáy András, Egressy Gábor, Szigligeti Ede, Eötvös József stb.) tömörítette magába. Az 1844. január 23-án tartott választmányi ülés határozata célkitűzésében, formájában szinte pontosan megegyezik Vörösmarty korábbi írásának gondolatmenetével:

Fényes Elek másodelnök irodalmunk nehézkes haladását némileg gyorsítani, – s az olvasóközönség számát pedig szaporítani ohajtván, – indítványozá, – mikép a Nemzeti Kör, minden a két magyar honban létező olvasó, cassinói vagy bár mi néven nevezendő egyesüléseket, mint szinte az irodalmat buz-

⁴⁴ Az Akadémia az 1830-as évek végére tetemes adósságot halmozott fel az Egyetemi Nyomdánál kifizetetlen kiadványai (könyvek, folyóiratok) miatt, s erről a Széchenyi Istvánhoz írott, kiadatlan levelek szerint a nyomda igazgatója, Tressinszky Ferenc folyamatosan tájékoztatta is az Akadémia vezetését, sőt az uralkodóval is megpróbált kapcsolatot találni a helyzet rendezésére, illetve gyakran szüneteltette, „megakasztotta” egy-egy kiadvány nyomtatását. (A dokumentumok a nyomda gazdasági anyagában találhatóak, kiadásukat megkezdtém.)

⁴⁵ Vörösmarty bizonyára arra céloz, hogy a kiadók könyvterjesztési köre Pest-Budára, illetve a nagyobb városokra terjed ki, ahol az olvasóközönség tetemesebb része német anyanyelvű.

gón pártoló egyeseket is, maga nevében szólítana fel az iránt: hogy a Nemzeti Kör a hozzá beadott bárminémű kéziratot, tagjai közzől kinevezendő, vagy önkéntesen ajánlkozó, sőt szükség esetében egyesületen kívüli szak értők által is előlegesen megvizsgálva, – ha ezen megvizsgálók minden motivált bírálat nélkül azon kéziratot bármi tekintetből is kinyomatásra méltónak találnák; – a Nemzeti Kör a nevezett Egyesületekhez, s egyesekhez aláírási íveket küldhessen el, – s ez által főként olly ifju írók, kik elme szülöttjeiket, – mellyek pedig gyakran az irodalomra nézve nyereségül szolgálnának – az irodalom s olvasó közönség jeleni állapotjában sok tekintetből ki nem nyomathatják, – segéd karokkal ápolassanak.⁴⁶

A határozat szövege lényegében megegyezik Vörösmarty kéziratoss tervezetével. Irodalomtörténeti szempontból feldolgozott, hogy a Nemzeti Kör első megjelentetett kötete Petőfi gyűjteményes munkája, a *Versek (1842–1844)*. Mind a Petőfi-életrajzban, mind Petőfi visszaemlékezésében, mind a kettejük kapcsolatát tárgyaló szakirodalomban ismert a kötetnek a Petőfi-életműben betöltött rendkívül jelentős szerepe, azonban eddig nem történt meg a kapcsolatteremtés a kéziratoss szöveg és a Nemzeti Kör gyakorlata között: a korán elhaló vállalkozás a köztudattal ellentétben nem a Petőfi-kötet kiadása miatt jött létre, hanem egy valamivel korábbi, Vörösmarty által megalkotott vállalkozás-tervezet maradt folytatás nélkül a *Versek* megjelenése után.

Vörösmarty drámakötetei, gyakran kísérletező jelleggel, a reformkori könyvkiadási formáknak szinte mindegyikével kapcsolatba hozhatóak. A bevételi oldalt tekintve valóban elmondható, hogy „rosszul” gazdálkodott, s többnyire ráfizetéssel, adóssággal jártak a kiadások, de az irodalom piaci szemlélete véleményem szerint mélyebben áthatja Vörösmarty életművét, mint azt eddig gondolhattuk – s mindez további vizsgálatokhoz ad alapot.

GERE ZSOLT

egyetemi adjunktus

SZTE BTK, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet

gerezsolt.hu@gmail.com

Some Characteristics of Vörösmarty's Book Publishing Practices

Abstract: The literary publishing practices related to Mihály Vörösmarty are among the least well-researched subjects of the author's oeuvre, even though Vörösmarty himself was hoping

⁴⁶ A határozatot idézi: PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. január-augusztus)*, s. a. r. Kiss József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán = PETŐFI Sándor *Összes Művei*, Bp., Akadémiai, 1983, II, 109.

for a substantial amount of his income to come from this source. This paper aims to focus on three major questions regarding Vörösmarty's publications: did the published texts garner any substantial income, and did it affect his way of life in any way; what sort of funding was chosen by him (subscriptions, stakeholders, etc.); and on what genres was he focusing most intensely? In conclusion, the paper also focuses specifically on the question of whether the establishment of the Pesti Magyar Színház (Hungarian Theater of Pest), otherwise known as Nemzeti Színház (National Theater) and the staging of his dramatic works brought about any changes in these former practices.

Keywords: Hungarian Reform Era, publishing industry, publication of dramatic works, theater

DOI: [10.37415/studia/2021/3-4/99-117](https://doi.org/10.37415/studia/2021/3-4/99-117).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

